daarom doen we het ook niet. Daartegenover volhardde Kaleb den HEERE na te volgen, d.w.z. hij liet zich leiden door het WOORD DES HEEREN. Want Kaleb had tot Israël gezegd: „Laat ons vrijmoediglijk optrekken en dat erfelijk bezitten; want wij zullen dat voorzeker overweldigen", waarbij hij, zooals uit het vervolg blijkt erop wijst, dat de HEERE een welgevallen aan Israël heeft, dat de HEERE met Israël is. (Numeri 13:30; 14:8, 9).

Dit zich geloovig vasthouden aan en laten leiden door het Woord des HEEREN wordt door God genoemd: den HEERE navolgen. Heel scherp treedt deze beteekenis van het woord navolgen ook wel aan het licht in het zeggen van Elia tot Israël: „Zoo de HEERE God is, volgt Hem na, zoo het Baäl is, volgt hem na". Prof. van Gelderen zegt van deze woorden (Nieuwe vert. met korte verkl.): „maar als dit hun belijdenis is (n.l. dat Jahwe God is met uitsluiting van alle anderen) moeten zij haar consequent beleven. Een uitgesproken Baälsdienaar is tenminste wat. Maar zoo'n geestelijke dubbelmanklooper is niets".

God of Baäl volgen is hier dus God of Baäl dienen. Iets breeder gezegd: het Woord van God of Baäl geloovig nemen tot richtsnoer!

Ten slotte verwijs ik nog naar wat we lezen in I Kon. 11:6, waar geschreven staat: „Alzoo deed Salomo dat kwaad was in de oogen des HEEREN en volhardde niet den HEERE te volgen, gelijk zijn vader David". De beteekenis van deze woorden kan natuurlijk geen andere wezen, dan dat Salomo in tegenstelling met wat hij gedaan had aan het begin van zijn regeering, in zijn latere jaren niet langer het Woord des HEEREN als richtsnoer heeft genomen voor heel zijn beleid.

De nu genoemde Schriftplaatsen hebben belangrijke gegevens verschaft over de „navolging Gods". Deze n.l., dat God Zijn functie van Leidsman in Israël heeft waargenomen door Zijn Woord te geven en in dat Woord Israël den weg te wijzen, die het te wandelen had. En anderzijds, dat het volbrengen van den eisch tot navolging Gods gelegen was in het gehoor geven aan dat Woord, in het zich laten leiden door dat Woord.

Y. J. K.

UIT DE SCHRIFT

Stille zijn.

„De Heer zal voor u strijden en gij zult stille zijn". Exodus 14:14.

Het was een vreeselijke toestand, waarin Israël zich bevond.

Vóór hen: de Roode Zee.

Achter hen: Farao's leger.

Rechts en links: onbeklimbare rotsen.

Maar het vreeselijkste was, dat het volk in deze benarde situatie was gekomen, omdat het Gods stem had gehoorzaamd en volgens Gods bevel had gehandeld.

Zoo kan het nóg gebeuren. Als wij ons door den HEERE laten leiden en gehoorzaam volgen, beteekent dit niet, dat onze voet enkel effen paden vindt en wij voor moeilijkheden gespaard blijven. Integendeel: onder de leiding van 's HEEREN hand kunnen wij in heel moeilijke omstandigheden komen en — nu eens „menschelijk" gesproken — deze omstandigheden zouden we misschien hebben kunnen ontloopen, als wij eigen wegen waren gegaan.

Toch: er is 'n groot verschil. Als wij door eigen schuld in dergelijke situatie komen, dan moeten wij, tenzij wij ons bekeeren tot gehoorzaamheid aan den HEERE, ook door eigen kracht, welke onmacht is, er weer uit trachten te komen.

Maar als wij, gaande in den weg der gehoorzaamheid, onder 's HEEREN hoog bestel, in nood gekomen zijn, dan is er een geheel àndere weg. „De HEERE zal voor u strijden en gij zult stille zijn."

Dan kunnen wij heel rústig zijn.

Wij weten, hoe het toen met Israël is gegaan. Wat toen de grootste moeilijkheid scheen te zijn, werd in Gods handen als middel tot redding gebruikt: de Roode Zee.

Roept ons dit heilsfeit van den Ouden Dag niet krachtig toe: „Laat Hem besturen, waken: 't is wijsheid, wat Hij doet. Hij zal 't àl zoo maken, dat g' u verwondren moet?"

Stille zijn.

Dus niet zichzelf willen helpen. Niet trachten door eigen kracht er bovenop te komen. Maar „in stilheid en vertrouwen zal uw sterkte zijn".

't Is als bij de redding van een drenkeling. Zoolang hij om zich heen slaat, zoolang hij zichzelf wil helpen of mee wil helpen, kan de redder niets doen en moet deze zelfs op een afstand blijven, anders wordt hij zelf nog mee in de diepte getrokken. Maar zoodra de drenkeling zijn eigen pogingen opgeeft en volslagen passief wordt, zoodra hij zich maar láát redden, is er ook mogelijkheid van behoud.

„Stille zijn".

Dat is overgave. Gelóóf.

Maar die overgave is alleen mogelijk voor hem, die weet, dat onder eigen zinken, de Redder hem hoort en op zijn roepen uit de diepte hem ter hulpe snelt.

En dat wéten wij, zooals 't benarde Israël het wist.

Wij weten het in 't Verbond, dat vastligt in Christus Jezus, ook als bergen wankelen en heuvelen wijken.

Wij weten het uit het Woord, door Mozes in 's HEEREN Naam uitgedragen en sindsdien voor alle eeuwen, voor heel de Kerk en voor ieder kind van God van kracht: „De HEERE zal voor u strijden".

Wat dat beteekent: we zien het in de feiten, waardoor de HEERE Zijn heil voor die Hem vreezen heeft gewrocht.

We zien het bij de oevers der Schelfzee, waar Israël uit zoo grooten nood en dood verlost, jubelde: „Uw weg was in de zee, Uw pad in groote waat'ren, Uw voetstappen werden niet bekend". (Psalm 77)

We zien 't heel de verbondsgeschiedenis dóór met haar wonderen van goddelijke verlossing.

We zien 't het geweldigste, het meest wonderbaarlijk, op Calvariëns-top, waar Hij Zijn volk ten goede het Kruis Zijns Zoons heeft geplant.

En we zullen het zien, naar Zijn belofte, dwars door allen nood en alle raadsel der historie heen, als in Zijn dag onze Christus keert om verheerlijkt te worden in allen die gelooven en wonderbaar in Zijn heiligen.

Maar zoo waarlijk we dit wéten, laten we 't dan ook weten.

Geen ijdele zorg doe ons van 't heilspoor dwalen, houdt in Uw weg 't oog op God gericht!" (Ps. 37).

Wees stil.

Geef uzelf met al uw nood vertrouwend in Zijn hand en geloof, gelóóf het toch:

U zullen, als op Mozes' beê,
Wanneer uw pad loopt door de zee,
Geen waat'ren overstroomen!" (Ps. 103).

E. VAN HERKSEN.

KERKELIJK LEVEN

De scheuring in Amerika. (XIX.)

(Intermezzo: antwoord aan ds D. Zwier, VI.)

De tweede plaats uit de Leerregels, waarop de synode van Kalamazoo zich beroept, is III—IV, 8, 9:

Doch zoovelen als er door het Evangelie geroepen worden, die worden ernstiglijk geroepen. Want God betoont ernstiglijk en waarachtiglijk in zijn Woord, wat Hem aangenaam is; namelijk, dat de geroepenen tot Hem komen. Hij belooft ook met ernst allen, die tot Hem komen, en gelooven, de rust der zielen en het eeuwige leven.

Dat er velen, door de bediening des Evangelies geroepen zijnde, niet komen en niet bekeerd worden, daarvan is de schuld niet in het Evangelie, noch in Christus, door het Evangelie aangeboden zijnde, noch in God, die door het Evangelie roept, en zelfs ook dien Hij roept onderscheidene gaven mededeelt; maar in degenen die geroepen worden; van dewelken sommigen, zorgeloos zijnde, het woord des levens niet aannemen; anderen nemen het wel aan maar niet in het binnenste huns harten, en daarom is het, dat zij, na een kortstondige blijdschap van het tijdelijk geloof, wederom terugwijken; anderen verstikken het zaad des woords door de doornen der zorgvuldigheden en wellusten der wereld, en brengen geene vruchten voort; hetwelk onze Zaligmaker leert in de gelijkenis van het zaad (Matth. XIII).

We komen hier in aanraking met de in Amerika zoo druk besproken kwestie van het „aanbod der genade". Een „aanbod", dat voor velen geldt als het doorslaande bewijs van Gods gunstige gezindheid jegens hen, tot wie het komt, d.w.z. óók jegens verworpenen. God heeft immers (zie verleden week) geen lust aan den dood van den zondaar?

Over dat „aanbod" is in Amerika veel geschreven. Levendig herinner ik me volgende aardige bizonderheid uit de eerste paar dagen van mijn verblijf aldaar.

Ik had in de laatste dagen op de boot kennis genomen van enkele geschriften uit den strijd om de gemeene gratie, en daarbij ook ergens, onder verwijzing naar woordenboeken der nederlandsche taal, de opmerking aangetroffen, dat „aanbieden" in den ouden tijd bizonderlijk wilde zeggen: voorstellen; vgl. Hoeksema, „Evangelie of jongste aanval", 1933, 187, e.a.p.

Welnu, op den eersten Zaterdagavond aan wal, vertelde een dame, die nog nederlandsch sprak, maar alleen als ze „er voor ging zitten", dat de dominee van haar gemeente den vorigen Zondag had verteld, dat er een bezoeker uit Nederland was, dat die dit en dat zou doen, zoo en zoo heette, en zoo voort. Het werd saamgevat in de uitdrukking, die me toen wel bizonder trof: de dominee heeft u ons aangeboden.

Ook in zijn beantwoording van dr A. Kuyper Jr heeft ds Hoeksema nog eens aan de beteekenis van „aanbieden" herinnerd. Het bleek, dat hij daarbij ook bewust gedacht heeft aan het latijnsche werkwoord „offerre", dat vaak door „aanbieden" vertaald is, en b.v. in de Dordtsche Leerregels voorkomt voor „Christus aangeboden". Waar het latijnsche werkwoord het oorspronkelijke is, daar heeft de opmerking van ds Hoeksema (en anderen) beteekenis, en noodigt ze uit tot verder onderzoek.

*

Als de Synopsis (geref. leerboek), XXII, 6, de beteekenissen van het woord evangelie nagaat, merkt ze op, dat het woord o.m. gebruikt wordt voor de blijde leer en verkondiging van de verzoening met God door de genadige vergeving der zonden uit kracht van Christus' zoenbloed. Van die vergeving constateert ze dan drie dingen: a. ze wordt allen zonder onderscheid „aangeboden" of „voorgesteld" (oblata), maar den armen van geest, den kinderkens geopenbaard (revelata), en den geloovigen één voor één (singulariter) toegepast (applicata). Het latijnsche woord, zooeven gebruikt, en ook hier voorkomende, heeft dus wel een zeer algemeene beteekenis.

Als dit evangelie nu wordt aangeboden of voorgesteld, hoe ge 't noemen wilt, wordt er dan alleen maar „zoetigheid" gepraesenteerd? Neen, zegt de Synopsis, want tot het evangelie behooren óók dreigingen, comminaties; waarom dan ook het evangelie wel eens onder den naam wet wordt aangediend. Bovendien brengt de verkondiging van het evangelie wel ook rampen voort; en zulks door de schuld van menschen. Scherper gezegd: het evangelie zelf brengt ze niet voort, het zijn geen eigenlijk gezegde effecten van het evangelie, maar: de evangelieverkondiging is er de aanleiding van, geen oorzaak er voor. Zulke „rampen" zijn b.v. aangegeven in 1 Cor. 1:23; 1 Petr. 2:8; Matth. 10:34; 2 Cor. 4:4; Matth. 11:21; 2 Thess. 1:7, 8 (1, 1, § 32, 31). In het gevolg van de prediking des Woords komen dus ook rampen, en verzwaring van oordeel. Men kan er aan toevoegen, dat ze God van eeuwigheid bekend zijn.

Dit laat reeds twijfel opkomen over de vraag, of de evangelieverkondiging met de „aanbieding" van Christus (die ook Rechter is, de MAN, door Wien God de wereld zal oordeelen) als bewijs van Gods gunstige gezindheid gelden mag. Nog wel jegens de „menschheid in het algemeen". Want de evangelieverkondiging is nog nimmer algemeen geweest.

Intusschen, er zijn natuurlijk nog andere vragen, die hier opkomen. K. S.

Civiel effect en civiel affect.

Prof. Hepp heeft me eens verblijd door te betuigen, dat door mij ergens de van-dik-hout-zaagt-men-planken-methode niet aangewend was. Het betrof een overzicht van een kerkelijk jaar, dat weinig deformatie-gerucht vernomen had, en dus weinig timmerhout had verwerkt.

Tegenwoordig is dat anders, zie maar hieronder. Toch hoop ik ook nu de terecht bij allen gewraakte methode van daareven weer te vermijden, en zal me daarom ter beoordeeling van de door prof. dr H. H. Kuyper in Sneek geopperde mogelijkheid van promotie van Kampen's candidaten onder leiding van een Kamper hoogleeraar, maar dan... aan de V.U., maar wenden tot het Academisch Statuut. Dat doe ik liever, dan aanstonds mijn tweede zaag zetten in de dikke planken, die prof. Hepp ditmaal met zijn eerste gezaagd heeft.

Toch moet ik, om bij het Academisch Statuut te komen, eerst enkele dikke planken uit den weg ruimen.

Ik las, dat prof. Hepp in Kampen een universiteit-in-het-klein ziet opkomen, als n.l. zijn promotierecht erkend wordt. Het voorbeeld van andere hoogescholen, die op geen stukken na met miniatuur-universiteiten te vergelijken zijn, al promoveeren ze ook, schijnt hem niets te zeggen.

Ja zelfs, het denkbeeld van prof. Kuyper schijnt hem niet zóó sterk te boeien, dat hij daarin een afweerwapen zien kan tegen elken uitgroei van Kampen tot een miniatuur-universiteit, d.w.z. een miniatuur van wat toch feitelijk al in de wereld afgeschaft is (universiteiten, die heel het wetenschapsveld overzien, worden niet meer opgericht, en zijn er eigenlijk niet meer... we leven in dezen nog altijd min of meer bij de mythe).

Hoe ik dat bedoel?

Nog al eenvoudig, dunkt me. Het is duidelijk gezegd, en wordt herhaald, dat Kampen niet behoort te worden achteruit gezet bij Amsterdam, vooral niet door de kerken, die zoowat alleen de V.U. verzorgen moeten. Het is ook herhaaldelijk gezegd, dat erkenning van het promotierecht, en dan gul, en zonder langer tegenwerking, den vrede der kerken, ook wat de relatie Kampen—Amsterdam betreft, zeer zal bevorderlijk zijn. Welnu, zoolang men Kampen's uitbouw tegenhoudt, zullen er bij velen altijd bezwaren zijn tegen het verlangen van een eenzijdigen gang van Kampen naar Amsterdam. Één-richtingsverkeer wijst op al te nauwe straatjes. Maar heeft men den weg wat verbreed, en dus Kampen's uitbouw na zóóveel jaren, overeenkomstig dr A. Kuyper's vroegere concurrentieloze spontane vingerwijzing toegestaan, dan staan de partijen gelijk, *dan is de vrede weergekeerd, en dán zal het zin hebben*, eens te praten over de mogelijkheid van het verleenen van bijstand bij promoties door professoren, die van de andere inrichting zijn; maar dan in twéé-richtingsverkeer. M.a.w., stel eens, dat een promovendus een speciaal-cursus loopen moet, die hem op een terrein voert, dat slechts enkelen betreden, dan kan den éénen keer een Amsterdamsche promotie met Kamper bijstand, den volgenden keer een Kamper promotie met Amsterdamsche hulp verricht worden. **Het beding natuurlijk voorbehouden!** Royale gebaren lossen veel kwesties op.

Dik hout, en planken — ik denk er vervolgens óók aan, als ik prof. Hepp hoor profeteeren, dat, als Kampen gaat promoveeren, men straks voor specialstudie ook speciale niet-theologische docenten noodig heb-

ben zal; en dat men dan haast vanzelf óók te Kampen zal dingen naar den effectus civilis.

Dat latijnsche woord kennen onze menschen wel. Het beteekent zooveel als effect voor het burgerlijke leven. Men duidt er voornamelijk mee aan, dat de overheid aan de examens van een bijzondere hoogeschool of universiteit dit gevolg verbindt, dat menschen met een graad van die instelling benoembaar zijn voor ambten en betrekkingen, die de overheid te geven of te vergeven heeft.

Ter verovering van dit practisch belang heeft dr Kuyper gestreden voor de Vrije Universiteit. Hij zorgde, dat haar gegraduceerden, voorzoover in aanmerking komende, benoembaar werden voor overheidsambten.

Die effectus civilis beteekent nergens, dat de nederlandsche overheid alle examens van zulk een bizondere instelling als wetenschappelijke examens erkent. Wie een examen aflegt aan de Theologische Faculteit der Vrije Universiteit, en naar een rijksuniversiteit wil overgaan, moet het examen daar overdoen. Neen, de effectis civilis beteekent voornamelijk, dat de gegraduceerden der V.U. of van Nijmegen betrekkingen van rijkswege kunnen bezetten. Hetgeen, en we zijn daar net zoo blij als ieder ander om, dan ook wel geschied is...

Welnu, keeren we tot prof. Hepp's bezwaren terug. In een artikel, waarin met verwijzing naar het Academisch Statuut begonnen wordt, en dat er dus ernstig uitziet, wordt de vrees uitgesproken, dat men straks, als Kampen promoveert, allerlei niet-theologische docenten zal moeten aanstellen; dat men daarom den niet-theologischen kant vaak zal opgedrongen worden; en dat het dán begrijpelijk is, dat men voor Kampen den effectus civilis hebben wil. Prof. Hepp wil nuchtere werkelijkheid zien!!

Ik kan er niet heelemaal bij. Vooral niet, als ik bedenk, dat ik vroeger al eens uit de Hooger-Onderwijs-wet geciteerd heb, wat ik thans er uit naar voren brengen ga.

Prof. Hepp zal het wel hierover met ons eens zijn, dat een promotie in een theologische hoogeschool theologisch zal moeten heeten. Het gaat om een theologisch doctoraat. Een promotie nu in de theologische faculteit der V.U. brengt den candidaat wel eens in aanraking met vakken van niet-theologische professoren, die dan „bijstand" geven. Goed. Maar het blijven dan toch theologische promoties. Volgens het Academisch Statuut kunnen bij een promotie ook „vereenigde faculteiten" optreden; maar die gaan buiten de theologische om (art. 1 sub 3, vgl. art. 4, VI, VII).

Nu willen de voorstanders van het Kamper promotierecht alleen maar wat de Theol. Fac. der V.U. heeft.

Dat weet prof. Hepp zeer wel.

Welnu, hebben de professoren der Theol. Fac. van de V.U. iets te maken met den effectus civilis?

Niets.

Stel, ze zouden het willen, zou het hun gelukken onder de vigeerende Hooger-Onderwijs-wet?

Geenszins.

Prof. Hepp voere geen spoken op, maar late ons liever wetsartikelen lezen. De Hooger-Onderwijs-wet spreekt in art. 184 v. over de bijzondere universiteiten. Dat artikel luidt:

Door Ons kunnen..... rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen worden aangewezen als bevoegd eene bijzondere universiteit te hebben, die ten aanzien van UITDRUKKELIJK IN DE AANWIJZING TE VERMELDEN, door haar te verleenen, doctorale graden en getuigschriften van..... doctorale examens, alsmede ten aanzien van de door haar uitgereikte getuigschriften, waaraan de hoedanigheid van meester in de rechten, arts of apotheker wordt ontleend, gelijke rechten heeft als de Rijksuniversiteiten.

Men ziet dus: niet maar in het algemeen „de" doctorale graden, doch slechts bepaalde doctorale graden etc. komen in aanmerking voor civiel effect.

Hoort het doctoraat van de Theol. Fac. der V.U. daar bij?

Neen. Lees het vervolg: besluit van 5 Sept. 1924, 7 Jan. 1933, ed. Kroon, uitg. 1937, bl. 129. Daar staat duidelijk, dat de bovenvermelde bevoegdheid beperkt is tot doctorale graden in de rechtsgeleerdheid, wis- en natuurkunde, letteren en wijsbegeerte. De promoties, doctorale graden etc. van de Theol. Fac. der V.U. hebben hier geen zier mee te maken.

Prof. Hepp leeft al jaren lang onder deze practijk.

Hij moet geacht worden, uitstekend er van op de hoogte te zijn.

En toch de kerken afhouden van Kampen's uitbouw, omdat die effectus civilis noodig zal zijn?

Als om zulke argumenten gemakkelijk weegbaar te maken, loopt heel de desbetreffende passage der Hooger-Onderwijs-wet uit op de volgende slotbepaling, artikel 200:

Het in dit hoofdstuk bepaalde is met uitzondering van het bepaalde in artikel 186, onder a, niet van toepassing op de FACULTEIT DER GODGELEERDHEID.

Van de aanstelling, de schorsing of het ontslag van hoogleeraren of andere docenten bij DEZE faculteit geschiedt, zonder meer, mededeeling aan Onzen Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

De hoogleeraren van DEZE faculteit nemen in den senaat GEEN DEEL AAN DE BESLISSING OVER HET TOEKENNEN VAN DE IN DE AANWIJZING VERMELDE DOCTORALE GRADEN.

Art. 186, a. interesseert ons hier niet. Dat zegt, dat een universiteit, die haar leerlingen voor een rijksbetrekking in aanmerking wil zien komen, etc. (effectus civilis) groot genoeg moet zijn; de Theol. Fac. der V.U. zou b.v. niet mogen slinken tot minder dan drie hoogleeraren, tenzij er buiten haar om nog genoeg faculteiten overbleven. Dán zou zelfs dát nog mogen, althans voor wat den effectus civilis betreft.

Des te meer evenwel interesseert ons het slot van het artikel. De professoren der Theol. Fac. van de V.U. mógen niet meedoen aan de beslissing over het toekennen van de bovenvermelde doctorale graden. Geen der theologische professoren mocht mee beslissen over de promotie van (ik kies enkele namen, die sprekend zijn) mr A. J. L. van Beeck Calkoen, mr P. A. Diepenhorst, mr H. Bijleveld, mr P. S. Gerbrandy, mr W. Zevenbergen, dr H. Dooyeweerd, dr R. H. Woltjer, dr C. M. Buizer, dr A. Sizoo, dr D. H. Th. Vollenhoven, dr H. J. Pos, dr S. U. Zuidema, thans miss. pred., of de vele anderen, onder ons bekend, het vaandel trouw gebleven, of er onder van daan gekomen.

Zou nu prof. Hepp werkelijk blijven vreezen, dat als Kampen promoveert, het den wetgever aan het jasje zal gaan trekken om bevoegdheden te krijgen, die de Theol. Fac. der V.U. nog nooit bezeten heeft? Zou hij ons eens willen zeggen, wie van de in de Theol. Fac. gepromoveerden als zoodanigen ook maar één greintje vrucht heeft gehad van den effectus civilis? Ik weet er niet één. Want de wet kent er niet een, en de nederlandsche staat kent er ook niet één. Moeten nu de Gereformeerde Kerken worden afgeschrikt met opgeroepen denkbeeldige gevaren, die, áls ze werkelijk bestonden, nog alleen maar de overheid last van onnoodige correspondentie bezorgden? Zitten de theologische professoren der V.U. soms in zak en asch, omdat zij met den effectus civilis niets te maken hebben, en bij de beslissing inzake de promoties waarbij die effectus wél te maken heeft, uitgesloten zijn? Ik heb van zak noch asch erg veel bemerkt. Ik bemerk alleen bij het theol. faculteitslid prof. Hepp, dat hij zegt: als Kampen promoveeren gaat, dan wordt het een klein universiteitje. Och neen, prof. Hepp, als we dat gaan doen, dan zijn we net precies zoo „afgescheiden" van de andere faculteiten als U en Uw collega's in het promoveeren-bij-effectus-civilis-faculteiten. **Gij geïsoleerd? Wij ook!**

Ik wilde, dat er „een andere geest" voer in de polemiek. Een geest van meer zakelijkheid.

Toen destijds het promotierecht aan de orde kwam, omstreeks 1927 en 1930, kwam „De Heraut" met de vermaning: past op, kerken, er is nòt een wetgeversactie aan den gang, die het verhinderen gaat.

't Is nu 1939. Ik heb het wetsartikel nog nergens gelezen. Het Academisch Statuut kan niet bedoeld zijn; want dat dateert van 1921.

Ik maak daar „De Heraut" geen verwijt meer van; wat ik daarvan te zeggen had, schreef ik in alle kalmte neer in mijn brochure „Afbouw". Ds J. L. Schouten verklaarde daarvan (volgens persverslag der Arnhemsche synode), dat ik „tweelingen in mijn schoot" had; ik herinner me nog, hoe ik dat las op een bank in het park te Erlangen, vóór het collegegebouw, waar ik jaloersch keek naar de Theol. Faculteit met negentien docenten. Maar ik vrees, dat op de tegenwoordige debatten wordt ingewerkt met het schrikbeeld van een schijnbaren tweeling:

a. ondersteld-aanwezige effectus civilis en ondersteld-aanwezige medebeslissing der Theol. Fac. der V.U. bij niet-theologische promoties, een wassen pop, ten tooneele gevoerd als ware het een levend wezen;

b. ondersteld-toekomende effectus civilis en ondersteld-toekomende medebeslissing der theologische hoogeschool bij niet-theologische promoties; een wassen pop, ook al, en nooit een levend wezen.

Ik heb aan een en ander reeds herinnerd in ons blad in eigen of in overgenomen persschouwstukken, b.v. 8 Juli 1927, 22 Juli d.a.v., 29 Juli, etc. En in het nummer van 5 Augustus 1927 heb ik al precies zoo geredeneerd als in het bovenstaande artikel. Ik heb reeds toen dezelfde paragrafen van de wet laten spreken. Dezelfde nuchtere feiten vermeld. Redacteuren van „De Reformatie" waren destijds prof. Hepp en nog twee anderen met mij. Vergeten is een en ander uiteraard ook niet.

En toch die effectus civilis is er bij gehaald?

Arme kerken, arme synode, zuchtte prof. Hepp onlangs.

De aanleiding daartoe waren enkele, ik weet niet welke, specimina van polemiek. Nù zucht ik ook.

Civiel effect?

Geen last van! Evenmin als de collega's aan de V.U. Evenmin als prof. Hepp in qualiteit van faculteitslid ooit van z'n leven iets met den effectus civilis te maken heeft gehad, evenmin begeert dat iemand hier aan dezen kant van 't IJselmeer.

Zulk civiel effect zal niemand zoeken.

En al te civiel affect moesten we maar vermijden. Het is eerder opgeroepen, dan men weet.

K. S.

Zendingsarbeid door vrouwelijke krachten. (II.)

Het verleden week door ons reeds ingeleide en aangehaalde stuk spreekt vervolgens over de eischen, waaraan een zendingszuster moet voldoen.

Adressanten, die we weer zelf aan het woord doen komen, beginnen met mede te deelen, dat elke zendingszuster, voor zij uitgezonden wordt, een cursus zal moeten doorloopen, evenals de overigen, die in zendingsdienst gaan, indien — zoo staat er bij — indien althans de desbetreffende voorstellen door de Generale Synode van Sneek aangenomen worden. Deze voorstellen luiden aldus:

(Zie vervolg op blz. 62.)

Inzinking?

Op één onzer prachtige Amsterdamsche bruggen zie ik in gedachte een volksverzameling. Aller oogen zijn gericht op het drabbige water van de gracht; de achteraanstaanden rekken den hals om beter te kunnen zien, automobilisten parkeeren even om van het gebeuren getuige te zijn. Het zou minder juist zijn van een paniek te gewagen, deze heftige gemoedsaandoening wortelt moeilijk in onzen nuchteren volksaard. Onze emoties verloopen betrekkelijk kalm, wat dan ook zijn uitdrukking vindt in de van mond tot mond gaande bewering: dat het er niet mooi uitziet. De zelfstandigheid van oordeel, waarmede wij boven velen van onze natuur- en tijdgenooten begiftigd zijn, maakt echter dat de opvattingen sterk uiteenloopen. In hoofdzaak zijn er twee richtingen, die met onverzettelijke taaiheid tegen elkander opponeeren. De eerste richting verkondigt met een stroom van woorden: hij zinkt! Maar de oppositie houdt stijf en strak vol: hij drijft!

In het gedurig herhalen van de stelling die elke partij inneemt vindt het gemoed der schare bevrediging. Zij kaatsen het elkander toe: hij drijft! Nietes, hij zinkt! Hij draift! Hij sinkt! Het is een ongelukkige fietser, wiens rijwiel slipte bij den wallekant, die het voorwerp is van al deze beschouwingen. Laat ik, volledigheidshalve, even mogen opmerken, dat deze drenkeling bij geen van beide partijen is aangesloten. Het schijnt dat men in een dergelijke netelige positie tot een eenigszins andere beschouwing van vele zaken overhelt. Hij slaat — het moet eerlijkheidshalve erkend, zeer onmethodisch! — met zijn armen in het rond, hij schreeuwt: Help! Help! Van den wallekant klinkt hem evenwel geen andere bemoediging in de ooren dan de aangeheven slagleuzen: hij drijft! Nietes, hij zinkt! In ieder geval, hij heeft niet te klagen over gebrek aan belangstelling... Daar dringt een laatkomer door het publiek, hij stelt eenigszins bruusk de vraag: Wat er hier aan de hand is? Ja, kaik ereis hier. Meester! licht een der omstanders hem bereidwillig in, daar draift om sau te spreken een persoon in het grachie! Draiven? bitst een lid der oppositie, die stakker moch' willen dat ie dreef, ik zeg uwe, Meester, dat ie sinkt als een steen! Tot welke partij zal de nieuw aangekomene behooren? Hij zegt maar één woord: Opzij! hij gooit zijn jas uit, neemt een duik... Nou draift hij ook! zegt een onverbeterlijke. Draiven? seg maar gerust sinken! werpt een ander tegen. De redder zwemt met krachtige slagen naar den man in doodsgevaar; hij is van de partij van den man in het water! Zijn voorbeeld werkt aanstekelijk, de meesten staken het praten, één grijpt een dreg, een ander loopt naar de telefoon, sommigen bidden in stilte: Heere, help hem!

Het is maar een verdichting welke ik hier neerschrijf, waarvan de bedoeling wel duidelijk zal zijn. Tot vermoeiens toe wordt de vraag behandeld of ons geestelijk en kerkelijk leven inzinkt? Over die vragen wordt breed-uit geredeneerd; daar men het niet eens kan worden, ontstaan hierover richtingen. Ik wil op de goede bedoeling niets afdingen, over het resultaat denk ik echter zeer sceptisch. Want de groote schaduwzijde van al dit redeneeren is, dat het bijna steeds langs onzen persoon heengaat. Wij staan aan den kant en wij kijken toe. Het is de veelvuldig herhaalde vraag of het geestelijk leven inzinkt, maar weinigen vragen: zinkt mijn geestelijk leven in? Aan pessimistische en optimistische beschouwingen over het kerkelijk leven ontbreekt het niet, maar nuttiger is de vraag: Is mijn ambtsuitoefening als christen, gezalfd tot profeet, priester en koning, in orde? Dan neem ik den mond niet vol over veronderstelde hypocrieten, dooden in de gemeente, over wereldschgezindheid en wat niet al, dan zeg ik als de man die in het water sprong: ik ben van de partij van de zwakke leden in de kerk van Christus. Ik zal in het geloof worstelen om hun behoud, om hun geestelijken welstand. Dan kies ik als mijn stelling: Geliefden, voor alle dingen begeer ik dat gij welvaart. Als het bij beschouwingen blijft, dan krijg ik geen ander resultaat dan dit: onder groote belangstelling is heden een persoon verdronken! Wij moeten verstaan, dat deze dingen die in gesprek zijn, onszelf betreffen! Wij moeten onze eigen inzinking leeren aanpakken met de wapenen van geloof en gebed. Als de kerk geen wonder is, dan is zij een drama! Eenmaal zullen wij ons niet kunnen verantwoorden door te zeggen: Heere, hebben wij niet gedelibereerd over den geestelijken nood? Opzij! Wij moeten van den heiligen wallekant der delibereerders af, wij moeten het water in! Zonder modder in den neus, zonder natte kleeren, gaat het niet! Heere, behoed ons, wij vergaan! Dan spreekt de Heere ook tot ons Zijn woord: Kleingeloovige, waarom hebt gij gewankeld?

N. B.

1. dat geen zuster voor den arbeid onder vrouwen en meisjes op het zendingsterrein mag worden uitgezonden, dan die in het bezit is van het diploma voor zendingszuster;
2. dat aan den boogleeraar in de zendingsvakken worde opgedragen, zoo vaak dit noodig blijkt een cursus te openen in de zendingsvakken ten behoeve van a.s. zendingszusters en zulks onder bepaling:
   a. dat tot dezen cursus alleen leerlingen worden toegelaten, die bij het door hem in tegenwoordigheid van twee zendingsdeputaten ingesteld onderzoek blijken te voldoen aan de eischen, die door hem in overleg met de deputaten der Generale Synode voor de zending daarvoor zijn gesteld;
   b. dat deze cursus minstens één jaar zal duren en kosteloos gegeven wordt;
   c. dat bij het einde van den cursus de zendingshoogleeraar in tegenwoordigheid van twee zendingsdeputaten de leerlingen zal examineeren en aan de examinanda, welker kennis ook naar het oordeel van de deputaten, wel voldoende wordt geacht, een diploma voor zendingszuster zal uitreiken;
   d. dat bij het onderzoek sub c. genoemd, vooraf een testimonium moet worden overgelegd, waaruit blijkt, dat zij behoorlijk studie van de taal heeft gemaakt, die zij later zal moeten gebruiken.

Wat de eischen betreft, die in 2a worden genoemd, deze worden door de commissie, die bovengenoemde voorstellen indiende, nader omschreven als volgt:

„Zal", zoo luidt het oordeel van bovengenoemde commissie, „een zendingszuster met vrucht kunnen arbeiden, dan is het echter beslist noodig, dat zij:

1. behoorlijk algemeen ontwikkeld zij;
2. goed onderlegd zij in de kennis van den inhoud der Heilige Schrift en van de leerstellige waarheid, en iets wete van de kerkgeschiedenis;
3. eenige kennis hebbe van de zendingsvakken;
4. redelijk de taal kenne van het volk, waaronder zij zal hebben te arbeiden."

Adressanten voegen er nog een weinig ter verduidelijking aan toe.

De zendingszuster, zoo verklaren zij, moet behoorlijk algemeen ontwikkeld zijn en in de genoten vooropleiding getoond hebben aanleg te bezitten voor taalstudie. „Het Javaansch is zoo'n moeilijke taal, dat meisjes, die niet duidelijk dezen aanleg voor taalstudie bezitten, voor de taak van zendingszuster ongeschikt zijn.

Een van de dingen, waar op gelet moet worden, is, of de uit te zenden zendingszusters die kwaliteiten bezitten, waardoor ze gemakkelijk kunnen samenwerken met anderen, niet zwaarmoedig zijn, zoodat ze zich al te gauw overbelast gevoelen en wat al te spoedig last hebben van de vreemde toestanden der inheemsche wereld, die ze zal leeren kennen. Zulke naturen zouden het te moeilijk hebben en bovendien krijgen zulke personen niet gemakkelijk contact met de Javaansche vrouwen, die het bij intuïtie voelen of men te doen heeft met een vrouw, die liefdevol en belangstellend de Javaansche wereld tegemoet treedt.

We denken bij deze uiteenzetting aan een inrichting als de G.O.Z.E. (Gereformeerde opleiding voor Zending en Evangelisatie) in Arnhem, waar niet alleen onderwijs gegeven wordt in de vakken, onder 2 en 3 hierboven genoemd, maar waar de leerlingen ook practisch eenigen tijd werkzaam gesteld worden en in de practijk kan blijken of de gewenschte eigenschappen voor zendingszuster aanwezig zijn."

En dan de kosten van dezen arbeid? zoo vraagt vandaag haast iedereen al gauw. Adressanten zijn van oordeel, dat het salaris van de zendingszuster moet beginnen met dat, hetwelk ook het aanvangssalaris is van de verpleegsters aan de zendingsziekenhuizen, die ƒ 125,— per maand ontvangen + vrije woning en vrije geneeskundige behandeling, waar later dan enkele periodieke verhoogingen aan moeten worden toegevoegd. Daarbij zal een post gevoegd moeten worden van ± ƒ 50,— per maand voor reiskosten, te houden cursussen enz., terwijl er evenzoo een post van ƒ 50,— moet gereserveerd worden voor repatriatie en pensioen. De kosten voor uitrusting en overtocht, een uitgave in eens, ramen we op ƒ 1000,—.

Op de vraag of de kosten niet meer zullen worden, als deze zendingszuster straks inheemsche vrouwelijke hulpkrachten moet aanstellen, antwoorden zij, „dat ook al wordt er geen zendingszuster uitgezonden, de uitbreiding van 't werk vanzelf meerdere kosten met zich meebrengt. Als er b.v. voor de vrouwenzalen geen vrouwelijke inheemsche hulpkracht wordt aangesteld, zal er toch een mannelijke kracht moeten zijn, die op de vrouwenzalen werkt. Als er voor de aparte samenkomsten met vrouwen, het leiden van Bijbelkringen voor vrouwen geen vrouwelijke krachten aanwezig zijn, zullen toch mannelijke krachten dit werk moeten verrichten. Deze uitgaven gaan door, of er een Europeesche zendingszuster is of niet. Hier moet dus alleen begroot worden, welke kosten er aan de uitzending van Europeesche zendingszusters verbonden zijn".

Tot zoover voor ditmaal. Volgende week gaan we verder.

K. S.

Een professor bij de meisjes tegen een dominee.

Ds J. G. Feenstra heeft een goeden staat van dienst, meenen we. Niettemin wordt er openlijk tegen hem gewaarschuwd. Voor het forum van onze meisjes, wier leeftijd voor een deel die van zijn catechisanten is. Het sein wordt „op onveilig gesteld" door prof. dr V. Hepp, die onlangs, tot twee maal toe, klaagde, dat, als er geen andere geest in sommige bladen voer, het met de polemiek niet in orde zou komen.

Hoort de aanleiding. Ds Feenstra schreef in „Bouwen en Bewaren", het orgaan van onze meisjes:

IV. De kwestie van de pluriformiteit.

A. Wij missen de zichtbare eenheid van de kerk, zien vele kerken, en om nu uit de moeilijkheid te geraken hebben sommigen de toevlucht genomen tot de pluriformiteit, de meervormigheid, alsof de éène kerk van Christus zich in veel vormen moet openbaren. De schoone naam pluriformiteit moet dan een zondige toestand goedpraten!

B. Feitelijk is deze „zoogenaamde" pluriformiteit (meervormigheid) niet anders dan pluraliteit (meervoud van kerken).

Sommigen verblijden zich er over en zien hierin een rijke verscheidenheid. Anderen treuren er over en zien hier de gevolgen van de zonde, de verdeeldheid.

C. De pluriformiteit mag niet worden aanvaard. Het lichaam van Christus openbaart zich niet in verschillende instituten. De gescheurdheid en verdeeldheid is zonde, en mag nooit goedgekeurd worden. Christus wil de eenheid van Zijn kerk.

D. De pluriformiteit wordt in de belijdenis niet geleerd. Elke geloovige heeft de plicht de eenigheid der kerk te onderhouden, en zich te voegen bij de ware kerk.

E. De pluriformiteit wordt in Gods Woord niet geleerd. Zie Joh. 17:21.

F. Wij hebben niet te vragen, naar de kenmerken van den waren dominé, maar naar de kenmerken van de ware kerk.

Prof. Hepp merkte naar aanleiding daarvan op:

Ik zal er hier niet meer van zeggen dan 't volgende.

In deze voorlichting wordt de hand aan het voorheen doorgesneden.

Wat door Ds Feenstra hier bestreden wordt was wel geen spécialité van Dr Kuyper, maar werd door hem toch met deugdelijke argumenten warm verdedigd.

En dat wordt weggevaagd in een blad, wier hoofdredactrice zijn naam draagt en tegenover wie men verplicht is, dat het vaderlijk erfgoed zal worden bewaard.

Onze meisjes mogen zoo niet worden voorgelicht!

Meisjes leest zulke stukken critisch!

Spreekt er uw Bondsbestuur over!

Wij zullen er niet meer van zeggen dan het volgende.

a. Dat prof. Hepp er niet meer van zei, dan het bij hem volgende, is juist het groote „ongeluk", als ik me n.l. op zijn standpunt plaats. Indertijd heeft prof. Hepp ds Feenstra, en mij, en anderen, die hij „nauwkeurig" gelezen had (alleen daaruit weet ik, dat wij samen bedoeld waren, plus nog enkelen, b.v. ds den Houting) ook al weer voor jonge menschen, de studenten der Vrije Universiteit n.l., bestreden inzake de pluriformiteit. We „sneden in het hart der Reformatie". Het is voorzeker geen bagatel. We hebben toen breed geantwoord, en geconstateerd, dat prof. Hepp sneed in 't latijn van eenen reformator, en dus niet heel en al diens hart had blootgelegd. Prof. Hepp heeft daarop nooit geantwoord. Dat hebben natuurlijk die meisjes ook wel gezien, en ds Feenstra ook. Men moet nu eenmaal roeien met de riemen, die men heeft, collega Hepp.

b. In deze voorlichting (van ds Feenstra, wel te verstaan) wordt de band aan één persoon uit het verleden niet doorgesneden. Tenzij het afwijken van iemand op een onderdeel beteekent: den band aan zoo één doorsnijden. In dat geval heb ik niets dan doorgesneden banden. De éène man was dr A. Kuyper. Anderen evenwel, en wel tijdgenooten van Kuyper, dachten anders dan hij. Beuker, b.v.; ik heb nog pas verteld van 't exemplaar van zijn uitgave van Kuyper's Tractaat van de Reformatie der Kerken, met eigenhandige aanteekeningen. Bestemd voor de Kamper bibliotheek op den duur. Beuker dus, en vele anderen. Vrage: hooren die menschen niet meer tot het verleden? Mogen alleen dr M. Bouwman, en prof. dr H. H. Kuyper (inzake 't kerkrecht) van dr A. Kuyper afwijken? En anderen niet? Zelfs als zij gronden geven? Zelfs als het een geval betreft, waarin dr Kuyper zelf de nadere apologie, hoewel beloofd, niet gaf? En moeten wij maar gehoorzaam afwachten, wat evengenoemden, en ook prof. Hepp (die inzake dat kerkrecht den evengenoemden bijviel) van dr Kuyper wèl, en wat zij niét laten vallen? Ook als argumentatie uithlijft? En moeten wij de vaderen, die net zoo goed als dr Kuyper onze vaderen zijn, maar verloochenen, voorzoover het prof. Hepp in den zin komt, hen te negeeren? We hebben het onlangs gevraagd, toen het over prof. Aalders' boek inzake het verbond ging (alleen dàt, wat prof. Aalders zei, was gereformeerd, zoo lazen we). Thans vragen we het weer. Of eigenlijk vragen we het natuurlijk niet. We zeggen alleen maar: wij denken ook nog na. En wij publiceeren ook. Gij, prof. Hepp, deedt het in dezen niet, althans niet tusschen die eerste waarschuwing aan de studentenjeugd en nu deze tweede aan de jonkvrouwelijke.

c. „Warm verdedigd", ja, — maar niet na de zwáárste aanvallen.

d. „En dat in een blad, dat een hoofdredactrice heeft, die den naam van dr Kuyper voert"! Vrage: mag wèl de redacteur van „De Heraut", die ook den naam van dr Kuyper voert, afwijken van diens meening, en niet een orgaan van diens zuster? En hebben we de waarheid te behandelen als een familie-aangelegenheid? Ik heb in „De Heraut" vaak gelezen: amicus Plato, sed magis amica veritas, graag mijn favoriet, maar liever nog de waarheid.

e. Het MAG niet, zegt prof. Hepp. Wij zeggen: dit van hemzelf mág niet. Wij wekken de meisjes, nu ook in het openbaar, op, zich niet te storen aan het advies van een professor, die hier beweert, maar niet bewijst. Die bij herhaling aanvalt, en geen reactie geeft op de weerlegging. Het spijt ons, dit te moeten zeggen, want 't wordt een beetje raar onder ons; maar na de offers, die meer dan één bracht voor den vrede, is dit van „Credo" weer een koudwaterbad. Als er geen andere geest in dit blad vaart, waarin de hoofdredacteur dit van hierboven schrijft, en een medewerker, ds D. J. Couvée, ook al zeer bezorgd om de polemiek, eens 't volgende liet hooren:

> ....„Nu zou ik wel een middel weten, om wat meer warmte voor u te verwekken, door te zeggen: strooi in uw preek zoo eens een paar mode-woorden, zooals verbond of ziel of laat eens flink uitkomen, dat gij daar op uw dorpje uw kerk houdt voor de eenig-ware kerk en alle andere voor secte. Eigenlijk ware het uitspreken van het woord pluriformiteit met gefronst voorhoofd en een afwerend gebaar naar links voldoende. Dan heft ge uw rechter prijzend omhoog en spreekt gezalfd het woord „pluraliteit" uit! Want ik ken mijn pappenheimers daar bij u wel en vermoed dat de schoen ook dáár wat wringt."

ik, herzeg, „als er geen andere geest vaart óók in dit blad", dan zijn de offers, die om den vrede zijn gebracht, vergeefsch geweest.

Intusschen: de één critiseert, de ander railleert, de derde argumenteert. Ga maar door, amice Feenstra!

K. S.

Hulp opleiding predikant Argentinië.

Volgens verleden week gegeven belofte thans de nadere détail-opgave; onder zeer hartelijken dank ontving ik volgende giften voor bovengemeld doel, de meeste voorzien van leuke bijschriften, alle in terugslag op het feit der afsluiting van deel I der Catechismusverklaring: van J. B. te R. (ter hand gesteld na preek Oosterkerk, aldaar) ƒ 10,—; J. H. te Den Haag ƒ 1,—; B. P. D. te Hillegersberg ƒ 1,—; Dr A. L. C. K. te W. ƒ 1,—. Deze zijn de giften, die ik reeds verleden week op 't oog had.

Daarna kwam nog in: van A. B. Gzn te Z. H. ƒ 1,50; van D. J. R. te ..... (plaatsnaam op verzoek weggelaten) ƒ 0,75; van R. K. te Leeuwarden ƒ 1,50; van W. L. v. A. te Amsterdam—C. ƒ 2,50; G. S. te Rotterdam—Delfshaven (op zijn 18en verjaardag!) ƒ 1,—; R. te L. (op verzoek geen nadere aanduiding) ƒ 2,—; F. B. te Haarlem ƒ 2,50; J. C. H. te Rotterdam—Delfshaven, Zandagavond overhandigd) ƒ 2,50; J. W. Br. te Hoogeveen ƒ 1,—; J. J. v. d. W. te Sliedrecht ƒ 1,—.

Gaarne betuig ik mijn groote ingenomenheid en erkentelijkheid voor deze spontane bijdragen, en voor de waardeering, die bijna allen inzake de directe aanleiding voor mijn verzoek (Catechismusbijlage) aan den dag lieten komen. Eigenlijk was het maar een „losse inval", toen ik bij de verantwoording van de gift van D. K. te K., die juist in de week na beëindiging van het eerste deel inkwam, het denkbeeld opperde. Maar de uitkomst heeft me verbijld. Intusschen, er kan nog altijd meer bij; mochten er nog meer helpers zijn, dan van harte gaarne. Deze verantwoording sluit ik op Dinsdagavond af. K. SCHILDER. Giro 127278.

LITERATUUR EN KUNST

Geen nieuwe weg.

Ina Boudier-Bakker: Aan den grooten weg. — P. N. van Kampen & Zoon, N.V., A'dam.

Door haar eerste, en voornaamste werken, is Mevrouw Ina Boudier—Bakker een der beste vertegenwoordigsters geweest der realistische romankunst van de 80'er beweging. Haar beschrijvingskunst en psychologische analyse gaven een duidelijk beeld van de menschen en hun beslommeringen, zooals zij die zag.

Natuurlijk zal elke roman een subjectief karakter dragen, ondanks zijn epischen stijl, maar het realisme van het begin onzer eeuw, dat zoo gaarne zich den schijn gaf van onbevooroordeelde beschouwing van menschen en dingen, was in het geheel niet, wat het scheen. Immers het bekeek de wereld wel degelijk vanuit een bepaald gezichtspunt, een levensbeschouwing, die voortsproot uit de philosophie van het eind der vorige eeuw, en die zeer ongodsdienstig en pessimistisch was.

Het beeld van mensch en maatschappij dat voor ons oprijst uit die, nu bijna alle verouderde romans, is gespeend van alle idealisme. Sommigen beschreven met ijzige uitvoerigheid het uitzichtlooze leven der maatschappelijk misdeelden, anderen met niet minder zwarte tinten de geestelijke armoede der beter gesitueerden, die nog schrijnender is dan de materiëele.

De titel van een der bekendste oudere werken van Ina Boudier—Bakker, „Armoede", past volkomen bij den inhoud van dien roman, waarmee zij zich aansloot bij de genoemde realisten. Nooit echter schreef zij stuitende tafereelen, steeds bewoog haar kunst zich in hoogere kringen, maar de nasmaak was niet minder pessimistisch. De hoogere waarden, die zij haar personen meegaf, welvaart, intellect, kunstzinnigheid of liefde, vermochten geen kleur te geven aan het grauwe leven, zij konden hoogstens tijdelijk dat leven verfraaien, doch gaven geen uiteindelijke bevrijding. Integendeel, het maakte de levenstragiek benauwender, daar zij niet in staat waren het wreede